

فهرست مطالب

سختی با خواننده.....	۹
مقدمه.....	۱۳
فصل اول: زندگی و آثار علمی.....	۱۷
۱. زندگی و زمانه.....	۱۷
۲. زندگی علمی و فعالیت های فکری و اجتماعی.....	۱۸
شمس الدین در لبنان.....	۲۸
برآمدن جنبش أمل.....	۲۹
شکل گیری حزب الله.....	۳۱
۳. گزیده آثار.....	۳۵
نظام الحکم و الاداره فی الاسلام.....	۳۵
السلم و قضايا الحرب عند امام علی <small>عليه السلام</small>	۳۶
بين الجاهلية و الاسلام.....	۳۶
العلمانية: تحليل و نقد للعلمانية محتوی و تاريخاً فی مواجهة المسيحية و الاسلام و هل تصلح حلاً لمشاكل لبنان؟.....	۳۷
جهاد الأمة.....	۳۸
التطبيع بين ضرورات الأنظمة و خيارات الأمة.....	۳۸
فی الاجتماع السياسی الاسلامی: المجتمع السياسی الاسلامی محاولة تأصيل فقهي و تاريخی.....	۳۹

اندیشه سیاسی محمد مهدی شمس الدین

- فقہ العنف المسلح فی الاسلام ۴۰
- فصل دوم: زمینه‌های ذهنی و عینی تحول اندیشه شمس الدین ۴۳**
- زمینه‌های عینی ۴۳
- مرحله اول حیات فکری سیاسی شمس الدین ۴۳
- برزخ فضای سنتی و جنبش الحادی ۴۳
- فروپاشی خلافت عثمانی ۴۵
- شکل‌گیری جریان سکولار در جهان اسلام ۴۵
- مرحله دوم حیات فکری سیاسی شمس الدین ۴۹
- زمینه‌های ذهنی ۵۸
- آشنایی با اندیشه نائینی ۵۸
- تنوع مذهبی و طایفه‌ای لبنان ۶۱
- اختلاف میان حزب الله و جنبش أمل ۶۸
- بازیابی و بازخوانی عهدنامه مدینه ۷۰
- فصل سوم: منابع اندیشه سیاسی شمس الدین ۷۳**
- اجتهاد در منابع شناخته شده استنباط ۷۳
- اجتهاد در منطقه الفراغ تشریعی ۷۴
- واقعیت ۷۷
- مقاصد شریعت ۷۹
- کاستی‌های روش شناختی اجتهاد سنتی ۸۲
- فصل چهارم: مسائل و مؤلفه‌های اندیشه سیاسی شمس الدین ۸۳**
- مفهوم و هدف سیاست ۸۳
- دلایل وجوب حکومت ۸۵
- دلایل عقلی ۸۹

فهرست مطالب

۹۲	.....	دلیل نقلی
۹۴	.....	دولت مطلوب
۹۶	.....	جامعه مدنی
۹۸	.....	مبانی فقهی و کلامی نظام سیاسی ولایت امت بر خویش
۹۸	.....	اصل عدم ولایت
	.....	تعطیل مبانی کلامی نظریه‌های قدیم دولت اسلامی (امامت و خلافت) در
۱۰۲	.....	عصر حاضر
۱۰۴	.....	انعطاف احکام مربوط به امور غیرعبادی
۱۰۶	.....	تفکیک میان احکام تشریحی و احکام تدبیری
۱۰۸	.....	ولایت امت در منطقه الفراغ تشریحی
۱۰۸	.....	عرفی بودن قدرت
۱۱۴	.....	معطوف بودن امر و تکلیف حکومت به امت
۱۱۴	.....	ضرورت و الزامی بودن شورا
۱۱۶	.....	ساختار نظام سیاسی اسلامی (ولایت امت)
۱۱۷	.....	امت
۱۲۱	.....	نهاد امارت
۱۲۲	.....	نهاد قضا
۱۲۶	.....	نهاد پارلمان
۱۲۷	.....	نهاد فقاهت
۱۲۹	.....	سیاست داخلی
۱۳۰	.....	تحرّز و جبهه‌بندی‌های سیاسی
۱۳۱	.....	حدود معارضه و آزادی‌های عمومی
۱۳۳	.....	آزادی عقیده
۱۳۸	.....	کنش سیاسی
۱۳۸	.....	مشارکت در سایه حکومت جور

اندیشه سیاسی محمدمهدی شمس‌الدین

- ۱۴۱..... زن در نظریهٔ ولایت امت
- ۱۴۵..... اقلیت‌های دینی
- ۱۴۷..... حقوق شهروندی
- ۱۴۹..... سیاست مالی
- ۱۵۱..... سیاست خارجی
- ۱۵۱..... دولت اسلامی و مسلمانان خارج از دولت
- ۱۵۳..... ماهیت دفاعی جنگ در اسلام
- ۱۵۸..... اصل پناهندگی سیاسی
- ۱۵۹..... نتیجه‌گیری
- ۱۶۵..... کتاب‌نامه
- ۱۶۹..... نمایه آیات
- ۱۷۰..... نمایه اعلام

سخنی با خواننده

پیروزی انقلاب اسلامی و شکل‌گیری نظام جمهوری اسلامی، نویدبخش حضور فعال دین در عرصه‌های سیاسی اجتماعی بود. این ایده، در سطح ملی ترسیم‌کننده هویت دینی ملی و حیات سیاسی اجتماعی ایرانیان و در سطح فراملی تبیین‌کننده ضرورت بازسازی تمدن اسلامی و اعاده هویت و عزت به مسلمانان در دوران معاصر بود. ترسیم هویت دینی ملی و تلاش برای بازسازی تمدن اسلامی، پرسش‌ها و معضلات جدیدی را در دو سطح مذکور به وجود آورد که منابع دینی و دین‌داران در عرصه علوم و مراکز علمی با آن به طور جدی مواجه نشده بودند. پاسخ‌گویی به این پرسش‌ها و معضلات، بی‌تردید نیازمند بازنگری در مبانی و بینش حاکم بر علوم رایج انسانی و اجتماعی در کنار بازگشتی روش‌مند و نقادانه به سنت فکری است. این بازنگری ضمن فراهم‌ساختن زمینه‌های لازم برای بهره‌گیری از توانمندی‌های سنت و دانش سنتی، امکان استفاده از ظرفیت‌ها و قابلیت‌های علوم جدید را در دوران معاصر به ارمغان می‌آورد؛ بنابراین وظایف مراکز علمی و پژوهشی در جمهوری اسلامی بسی سنگین است. این مراکز ازسویی، رسالت پاسخ‌گویی به پرسش‌ها و معضلات فکری را برعهده دارند و ازسوی دیگر، به فرهنگ‌سازی و تولید فکر و اندیشه به عنوان عناصر و لوازم اصلی احیای تمدن اسلامی باید اولویت دهند.

اندیشه سیاسی محمد مهدی شمس الدین

پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی نیز با تلاش در جهت پاسخ‌گویی به پرسش‌ها و معضلات فکری مربوط به حوزه پژوهشی خود و فراهم‌ساختن زمینه‌های لازم برای بازتولید فرهنگ سیاسی دینی و ارائه دانش سیاسی مبتنی بر منابع اسلامی، هویت‌شناسی و هویت‌سازی در زمینه‌های فلسفه سیاسی، فقه سیاسی و علوم سیاسی را به عنوان مهم‌ترین هدف خود دنبال می‌کند. این پژوهشکده با فراهم‌کردن زمینه‌های رشد نیروی انسانی در عرصه پژوهش‌های سیاسی با رویکردهای فلسفی، فقهی و علمی، می‌کوشد در جهت عزم و اراده ملی برای احیای تمدن اسلامی گام بردارد.

اثر حاضر محصول تلاش فکری پژوهش‌گر فرهیخته آقای دکتر مجید مرادی‌رودپشتی، با هدف تبیین بخشی از میراث سیاسی اسلامی انجام شده است. با توجه به جایگاه این فقیه برجسته در خصوص مباحث نوپدید فقه سیاسی و تمایز رویکرد و نتایج ایشان در عرصه نظریه دولت در عصر حاضر و فقدان اثری جامع در باب کلیت اندیشه‌های فقهی سیاسی وی، اثر حاضر با اهدافی چون تبیین زندگی و زمانه حاکم بر اندیشه سیاسی شمس الدین، چیستی اندیشه سیاسی کلان وی، روش‌شناسی استنباط وی در مباحث نوپدید سیاسی و امکان ارائه نظریه‌های دولت متناسب با برخی جوامع مثل لبنان، صورت گرفته است.

بی‌تردید اجرای این پژوهش و غنای علمی آن، مدیون تلاش‌های ارزنده مدیر گروه فقه سیاسی، حجة الاسلام والمسلمین سیدسجاد ایزدهی و ناظر حجة الاسلام والمسلمین دکتر نجف لک‌زایی، ارزیابان حجة الاسلام والمسلمین دکتر داوود فیرحی، دکتر علی خالقی، حجة الاسلام والمسلمین دکتر علی اصغر نصرتی و حجة الاسلام والمسلمین روح‌الله شریعتی، مدیر اداره امور پژوهشی دکتر محمود فلاح و کارشناس گروه مجید اکبریان گرمجی است که از زحمات و تلاش‌های آنان تشکر می‌کنم.

هم‌چنین، از ریاست پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، حجة الاسلام

سخنی با خواننده

والمسلمین دکتر نجف لکزایی تشکر می‌کنم که بدون حمایت و مساعدت‌های بی‌دریغ و مؤثر ایشان، پژوهش حاضر به سرانجام نمی‌رسید. نیز از دست‌اندرکاران شریف و کاردان مؤسسهٔ وزین بوستان کتاب به خاطر آماده‌سازی و چاپ و نشر این اثر سپاس‌گزارم. پژوهشکدهٔ علوم و اندیشهٔ سیاسی در راستای حیات و بالندگی علم و دانش، آثار خود را در اختیار جامعهٔ علمی قرار داده و پیشاپیش از انتقادهای و پیشنهادهای علمی همهٔ استادان، صاحب‌نظران و پژوهش‌گران محترم استقبال می‌کند. امید است این فعالیت‌های علمی زمینهٔ رشد و پویایی فرهنگ سیاسی دینی و زمینه‌های گسترش اندیشهٔ سیاسی اسلام را فراهم سازد.

دکتر منصور میراحمدی

رئیس پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی

مقدمه

اندیشهٔ سیاسی بخش مهمی از فراورده‌های فکری بشر در دوره‌های گوناگون را تشکیل می‌دهد. گذشته از برخی پرسش‌های بنیادینی که به آغاز و انجام جهان و هستی مرتبط می‌شود، پرسش از قدرت و حکومت و چندوچونی شخص و نهادهای متولّی قدرت، از مهم‌ترین پرسش‌هایی است که پاسخ‌بدان همواره ذهن متفکران سیاسی را به خود مشغول داشته است. تاریخ اندیشهٔ بشری از دیرباز شاهد پرسش و پاسخ دربارهٔ مسئلهٔ حکومت و ویژگی‌های صاحب قدرت و کارکردهای آن بوده است. این‌که چه کسی و چرا و چگونه باید حکومت کند، از مهم‌ترین پرسش‌هایی است که اندیشهٔ سیاسی بدان پاسخ می‌گوید.

اندیشهٔ سیاسی در تاریخ اسلام قدمتی به درازای خود این تاریخ دارد. اگر از ده سال نخست دعوت اسلامی صرف نظر کنیم، از نخستین روز هجرت پیامبر ﷺ، ابعاد سیاسی حرکت و دعوت اسلام کاملاً آشکار است. عقیدهٔ اسلامی و حتی علوم اسلامی، در سایهٔ سیاست شکل گرفتند. نخستین بذره‌های کلام اسلامی و به‌ویژه بحث‌هایی از قبیل ایمان، کفر، فسق، ارتداد، خروج و بدعت، همگی در سایهٔ سیاست تطور یافتند.

مهم‌ترین چالش‌های تاریخ اسلام، پس از دوران پیامبر اکرم ﷺ و در زمینهٔ نظریهٔ دولت و حکومت اتفاق افتاد و این موضوع اگرچه در ابتدا به صورت صریح، بخشی از عقاید و باور دینی تلقی نمی‌شد، رفته‌رفته به حوزهٔ کلام اسلامی راه یافت.

اندیشه سیاسی محمد مهدی شمس الدین

تا دوران جدید دو نظریه امامت شیعی و خلافت سنی، به عنوان مهم ترین نظریه های سیاسی در تاریخ اسلام مطرح بوده اند. با ورود جهان اسلام به دوران جدید و مواجهه آن با اندیشه های جدید، نظریات تازه ای ظهور کرد. دیگر نه اهل سنت اجماع خود را بر سر نظریه خلافت حفظ کردند و نه شیعه به انحصار ولایت سیاسی در معصومان علیهم السلام پای بند ماندند. به موازات شکل گیری نظریه های جدید در اسلام سنی که سخن از خلافت جدید و یا دولت اسلامی یا الگوی شورا به میان می آورد، در اسلام شیعی نیز در کنار یک نظریه سنتی که امر حکومت را از شئون اختصاصی معصومان علیهم السلام می دید و هرگونه دولتی را در عصر غیبت، دولت جور می دانست، نظریه های دیگری سر بر آوردند که یا به دولت جور یا به دولت سلطانی، گونه ای از مشروعیت طبیعی و یا اضطراری می بخشیدند و یا اساساً حق ولایت سیاسی را از آن فقیه می دانستند.

علت انتخاب موضوع «اندیشه سیاسی شمس الدین» آن است که: وی در باب نظام سیاسی، نظریه ای تأسیسی و گسسته از دیگر نظریات سیاسی در اندیشه اسلامی ارائه کرده و این نظریه مورد توجه متفکران مسلمان (شیعه و سنی) بوده و برخلاف غالب نظریه های دولت - که میان شهروند مسلمان و غیر مسلمان تمایز قائل است - حقوق کامل شهروندی را برای تمامی افراد تابع دولت قائل می شود. این نظریه ظرفیت بالایی برای مردم سالاری دینی فراهم می آورد، زیرا نه عنصر مردم را نادیده می گیرد و نه عنصر دین را و با این که ولایت را از آن امت می داند، نوعی نظارت و اشراف تئوریک و نیز ولایت قضایی را برای فقیه محفوظ می شمارد تا ضمانتی برای حفظ درون مایه دینی نظام سیاسی دموکراتیک فراهم آورده باشد.

اندیشه شمس الدین همانند اندیشه نائینی و در شکل تکامل یافته آن و به سبب گسستگی که از سیاق اندیشه و فقه سیاسی شیعی حاصل می کند، نقطه عطفی در تاریخ اندیشه اسلامی به شمار می رود. اندیشه سیاسی شمس الدین می تواند نشان دهد که آنچه در حوزه اندیشه اسلامی معاصر جریان دارد، یک سره تقلید

مقدمه

و تکرار گذشته نیست و اوضاع جدید و عصر جدید کم و بیش تأثیراتی در این فضا بر جای نهاده است؛ هر چند مبانی و محمل‌های تأثیرپذیری یک‌دست و یک‌پارچه نیست.

ره‌یافت‌ها و نویافته‌های شمس‌الدین می‌تواند پاسخی عملی به ادعای برخی متفکران عرب باشد که می‌گویند: «عالمان مسلمان معاصر در زمینه اندیشه چیزی نیفزوده‌اند و صرفاً به گذشته چنگ زده‌اند. تمام آنان از انگاره‌های قدیمی می‌آغازند، ولی آن‌ها را در لباسی تازه می‌آریند و اهمات و دل‌مشغولی‌های کنونی را بر آن‌ها می‌افکنند؛ چه در زمینه نشر اسلام در جامعه و چه در باب محدود کردن حدود و ثغور مطلق حاکم. تمام آنان در تحلیل سازکارهایی که دولت جدید بر آن مبتنی است و رابطه آنان با عوامل اجتماعی و ساختار اقتصادی داخلی و بین‌المللی سستی و کوتاهی کرده‌اند؛ در نتیجه نظریه سیاسی‌شان از سویی محتوایی شکست‌خورده دارد و از سویی فربه و تعمیم‌گر است؛ به گونه‌ای که در درون آن همواره یک نقیض آن به نام اسلام می‌تواند حضور داشته باشد».

اندیشه شمس‌الدین شاهدی است بر درک تحولات زمانه و بازنگری در انگاره‌های قدیمی؛ به گونه‌ای که نه با روح دین بیگانه باشد و نه با مقتضیات زمانه ناهم‌خوان.

تاکنون شماری از مقالات و پایان‌نامه‌ها به بررسی اندیشه سیاسی شمس‌الدین پرداخته‌اند؛ دکتر حسین رحّال در پایان‌نامه دکترایش با عنوان «اشکالیات التجدید دراسة فی ضوء علم اجتماع المعرفة» به مطالعه مقایسه‌ای سیر تحول نواندیشی محمد مهدی شمس‌الدین و حسن ترابی و راشد غنوشی بر اساس روش جامعه‌شناسی معرفت پرداخته است. وی در این کتاب از نگره جامعه‌شناسی معرفت کوشیده است تا منطق حاکم بر تحولات فکری این سه اندیشمند را توضیح دهد. دکتر علی‌اکبر کمالی اردکانی در پایان‌نامه دکترایش با عنوان «دولت انتخابی اسلامی»، نظریه سیاسی شمس‌الدین را با نظریه

اندیشه سیاسی محمدمهدی شمس الدین

سیاسی مهدی حائری یزدی مقایسه کرده است. دکتر فرح موسی هم در پاره‌ای آثار به اندیشه شمس الدین اهتمام داشته و به‌ویژه در کتاب «شمس الدین بین وهج الاسلام و جلید المذاهب»، به بازخوانی بخشی از ابعاد سیاسی اندیشه وی پرداخته است، ولی در باب اندیشه سیاسی او اثر مستقلی نه به فارسی منتشر شده است و نه به زبان‌های دیگر.

برای به سامان رساندن پژوهش حاضر از راهنمایی‌های آقایان دکتر میراحمدی و دکتر نجف لک‌زایی بهره‌مند بوده‌ام و هم‌چنین از همراهی فرزند مرحوم شمس الدین جناب آقای ابراهیم شمس الدین که دسترسی به تمام آثار ایشان را برایم میسر ساختند و نیز از حمایت و تشویق بی‌دریغ ریاست محترم مؤسسه آل‌البیت حضرت حجة الاسلام والمسلمین سیدجواد شهرستانی سپاس‌گزارم و این اثر را به ایشان تقدیم می‌دارم.

مجید مرادی